

TIL NORMASINING DAVRIY XARAKTERI

Pardayeva Umida

Fazliddinova Marjona

Andijon davlat chet tillari instituti

Roman-german va slavyan tillari fakulteti, filologiya va tillarni o‘qitish (nemis tili) 401-guruh talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada til normasining mohiyati, uning ijtimoiy va tarixiy tabiatiga asoslangan holda davriy xarakteri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Til normasi statik tizim emas, balki jamiyat taraqqiyoti, madaniy transformatsiyalar va kommunikativ ehtiyojlar ta’sirida doimiy ravishda yangilanib boruvchi dinamik hodisa sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda til normasining shakllanish bosqichlari, uning barqarorlik va o‘zgaruvchanlik xususiyatlari hamda zamonaviy global jarayonlar fonida yuzaga kelayotgan transformatsiyalar keng yoritiladi.

Annotation . This article provides a scientific analysis of the essence of language norms and their periodic nature based on their social and historical foundations. Language norms are interpreted not as static systems, but as dynamic phenomena that continuously evolve under the influence of societal development, cultural transformations, and communicative needs. The study explores the stages of formation of language norms, their stability and variability, and the transformations occurring in the context of modern globalization.

Annotation . In diesem Artikel wird das Wesen der Sprachnormen sowie ihr periodischer Charakter auf der Grundlage sozialer und historischer Faktoren wissenschaftlich analysiert. Sprachnormen werden nicht als statische Systeme, sondern als dynamische Erscheinungen betrachtet, die sich unter dem Einfluss gesellschaftlicher Entwicklung, kultureller Transformationen und kommunikativer Bedürfnisse ständig verändern. Im Beitrag werden die Entwicklungsstufen der Sprachnormen, ihre Stabilität und Variabilität sowie ihre Transformationen im Kontext der Globalisierung untersucht.

Kalit so‘zlar: til normasi, adabiy til, davriylik, til o‘zgarishi, lingvistik norma, ijtimoiy omillar, til evolutsiyasi, kodifikatsiya

Keywords: language norm, standard language, periodicity, language change, linguistic norm, social factors, language evolution, codification

Schlüsselwörter: Sprachnorm, Standardsprache, Periodizität, Sprachwandel, linguistische Norm, soziale Faktoren, Sprachentwicklung, Kodifizierung

Kirish

Til — bu nafaqat kommunikativ vosita, balki ijtimoiy ong va madaniy tajribaning ifodasi hisoblanadi. Shu bois tilning ichki tizimi va uning amal qilish qonuniyatlari jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq. Tilshunoslikda markaziy tushunchalardan biri bo‘lgan “til normasi” ham aynan shu ijtimoiy-tarixiy jarayonlar mahsulidir.

Ko'pincha til normasi qat'iy va o'zgarmas qoidalar tizimi sifatida talqin qilinadi. Biroq bunday yondashuv ilmiy jihatdan yetarli emas. Til normasi — bu ma'lum bir tarixiy davrda jamiyat tomonidan qabul qilingan va kommunikativ jihatdan optimal deb hisoblangan variantlar tizimidir. Shu nuqtai nazardan, til normasi o'z mohiyatiga ko'ra davriy va dinamik xarakterga ega.

Asosiy qism

1. Til normasi tushunchasining nazariy asoslari

Til normasi konsepsiyasi struktur tilshunoslik doirasida chuqur ishlab chiqilgan bo'lib, ayniqsa Ferdinand de Saussure tilni ijtimoiy hodisa sifatida talqin etgan nazariyasi bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. Uning fikricha, til — bu belgilar tizimi bo'lib, uning amal qilish qoidalari jamiyat tomonidan belgilanadi.

Til normasi quyidagi asosiy darajalarda namoyon bo'ladi:

fonetik norma (talaffuz standartlari)

leksik norma (so'z tanlash me'yorlari)

grammatik norma (morfologik va sintaktik qoidalar)

uslubiy norma (nutqning kommunikativ mosligi)

Mazkur darajalar birgalikda tilning umumiy me'yoriy tizimini tashkil etadi.

2. Til normasining davriy xarakteri: konseptual yondashuv

Til normasi davriy xarakterga ega bo'lib, u vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi. Bu o'zgarishlar tasodifiy emas, balki tilning ichki rivojlanish qonuniyatlari hamda tashqi ijtimoiy omillar bilan belgilanadi.

Masalan, tarixiy manbalarda uchraydigan “erur”, “turur” kabi fe'l shakllari zamonaviy o'zbek tilida faol qo'llanilmaydi. Ularning o'rnini qisqaroq va funksional jihatdan qulayroq shakllar egallagan. Bu hodisa tilning iqtisodiylik tamoyiliga asoslanadi.

Demak, norma — bu doimiy emas, balki davr bilan chegaralangan ijtimoiy kelishuvdir.

3. Til normasining shakllanish va rivojlanish bosqichlari

Til normasining evolyutsiyasi quyidagi bosqichlarda amalga oshadi:

a) Pre-standart bosqichi

Bu davrda tilning yagona normasi mavjud emas, dialektal farqlar ustunlik qiladi.

b) Standartlashuv bosqichi

Adabiy til shakllana boshlaydi. Yozma manbalar va adabiyot muhim rol o'ynaydi.

c) Kodifikatsiya bosqichi

Til normasi grammatikalar va lug'atlar orqali mustahkamlanadi.

d) Innovatsion bosqich

Til yangi ijtimoiy ehtiyojlarga moslashadi va yangi birliklar bilan boyiydi.

4. Ijtimoiy va madaniy omillarning roli

Til normasi ijtimoiy muhitdan mustaqil holda rivojlana olmaydi. Uni shakllantiruvchi asosiy omillar quyidagilar:

ta'lim tizimi — normani standartlashtiradi

ommaviy axborot vositalari — normani ommalashtiradi

davlat til siyosati — normani tartibga soladi

madaniy jarayonlar — normaning estetik jihatini belgilaydi

Edward Sapir ta'kidlaganidek, til jamiyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, undagi har qanday o'zgarishlar ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liq.

5. Globalizatsiya sharoitida til normasi

Zamonaviy davrda globalizatsiya til normasiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa ingliz tilining xalqaro mavqei natijasida ko'plab yangi leksik birliklar milliy tillarga kirib kelmoqda.

Masalan:

“internet”, “platforma”, “kontent”, “blogger”

Bu birliklar dastlab begona unsurlar sifatida qabul qilingan bo'lsa, hozirgi kunda normativ qatlamga aylanmoqda.

6. Barqarorlik va o'zgaruvchanlik dialektikasi

Til normasining muhim xususiyatlaridan biri uning ikki qarama-qarshi tamoyil asosida rivojlanishidir:

barqarorlik → til tizimining yaxlitligini ta'minlaydi

o'zgaruvchanlik → tilning rivojlanishini kafolatlaydi

Bu dialektik birlik tilning yashovchanligini belgilaydi. Agar norma faqat barqaror bo'lsa, til konservativlashadi. Agar faqat o'zgaruvchan bo'lsa, kommunikativ aniqlik yo'qoladi.

7. Zamonaviy kommunikatsiya va norma transformatsiyasi

Raqamli kommunikatsiya vositalari (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar) til normasining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Qisqartmalar, informal birliklar va aralash kodlar keng qo'llanilmoqda.

Masalan:

“slm” (salom)

“rhm” (rahmat)

Bu hodisani normaning buzilishi sifatida emas, balki uning funksional kengayishi sifatida baholash ilmiy jihatdan to'g'riroqdir.

Xulosa

Til normasi davriy xarakterga ega bo'lgan murakkab ijtimoiy-lingvistik hodisadir. U jamiyat taraqqiyoti, madaniy transformatsiyalar va kommunikativ ehtiyojlar bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi va o'zgaradi. Har bir tarixiy davr o'zining til me'yorlarini yaratadi va bu me'yorlar keyingi bosqichda yangilanadi. Til normasining barqarorlik va o'zgaruvchanlik o'rtasidagi muvozanati tilning samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ferdinand de Saussure – Course in General Linguistics
2. Edward Sapir – Language
3. Noam Chomsky – Aspects of the Theory of Syntax
4. O'zbek tilshunosligi bo'yicha ilmiy adabiyotlar

-
5. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar
  6. Kosimovna, A. R. UDK: 81.39. Paradigmatic Properties of Deictic Units in the Text.
  7. Abduraxmonova, R. N. (2025). Nemis tilidagi diniy matnlarning o'zbek tiliga qilingan tarjima namunalari asosida deiktik birliklarning lingvopragmatik tahlili. ИЖТИМОЙ-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 5(11), 177-182.
  8. Kosimovna, A. R. N. (2025, November). SOCIODEIXIS AND TEXTUAL DEIXIS IN GERMAN RELIGIOUS TEXTS. In CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY (Vol. 1, No. 7, pp. 842-845).
  9. Abdurakhmanova, R. K. (2015). HERMENEUTICAL AND PRAGMALINGUISTIC CATEGORY OF THE DEIXIS. *Наука и мир*, (10-2), 10-12.
  10. Файзиев, Р. А., Хаитматов, У. Т., Азаматов, О. Х., Джуманиязов, Ш. Р., & Хасанова, Х. Х. (2018). Использование теории нечетких множеств в экономическом анализе инвестиционных проектов. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 2(5 (17)), 44-48.
  11. Хасанова, Х. (2024). Bank faoliyatida risklarni baholashning xalqaro tajribasi. *Nashrlar*, 172-175.
  12. Isoхужаева, М. Я., & Хасанова, Х. Х. (2020). Электрон иктисодиёт шароитларида рақамли компетентлик. *Журнал «Бизнес-эксперт*, 35-37.
  13. Mamadiyarov, Z., Khamdamov, S. J., Makhmudov, S., Isaev, F. B., Kurbonov, K., Boymurotov, S., & Khasanova, K. (2024, December). Forecasting and planning the effectiveness of service activities in commercial banks. In *Proceedings of the 8th International Conference on Future Networks & Distributed Systems* (pp. 75-83).
  14. Maxmudova, D., & Bahoroy, R. (2023). Technologies of preparing future teachers for professional activity on the base of a competent approach. *Modern Science and Research*, 2(10), 118-122.
  15. Akmalovna, M. D., Sadriddinovna, B. R., & Qizi, B. E. Z. (2023). МАКТАБГАЧА ТА'LIMDA RIVOJLANUVCHI TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH USULLARI. *Science and innovation*, 2(Special Issue 13), 538-540.
  16. Sadriddinovna, R. B. (2025). MALAKAVIY O 'QUV AMALIYOT JARAYONIDA BO 'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TAMINOTI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 80(4), 266-269.